

חוברת לימוד והגות

ימי הצום

10 נושאים ללימוד ולדיון סביב השולחן

עשר שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "תשעה באב: שורש החורבן": הברית הקושרת את הארץ ואת התורה, ליל הבכי של המרגלים, ואותה סעודה שבה איש לא אמר דבר. את סיבת החורבן, אומר הרב, יש לחפש בתוכנו — והגלות אינה עונש, אלא תרפיה.

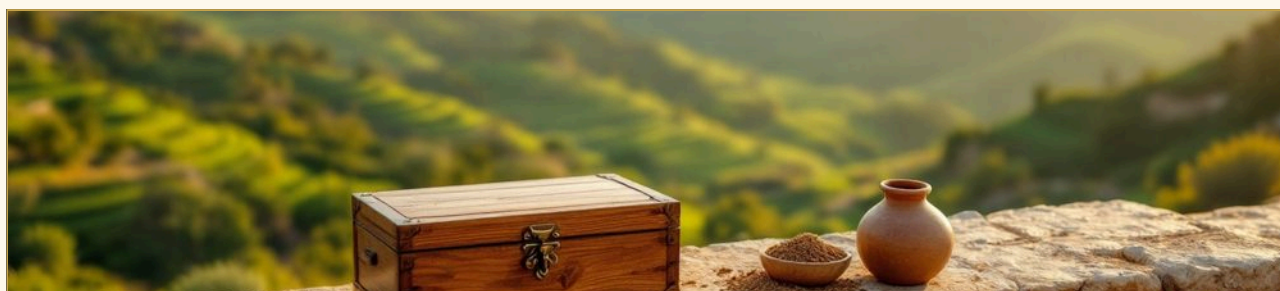

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב השולחן בימי הצום

01	פעמיים "מורשה"
02	הרעל שבאהבה
03	העגל והמרגלים: שתי דחיות
04	ארץ־מעבדה
05	כשכל זרם חושב את עצמו לחיוני
06	קמצא ובר קמצא: היד הנקמצת
07	השפה והעין
08	ענף של אור אצל האויב
09	מזון לעשרים ואחת שנה
10	גלות־תרפיה

הצגה

המילה "מורשה" מופיעה רק פעמיים בתורה: על התורה ועל הארץ. הרב עושה ממנה את המפתח לכל שיעורו על החורבן.

השאלה

מדוע הארץ והתורה קשורות באותה "ברית" — ומה הקשר המאחד את העם לארצו?

התשובה

"תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב" (דברים לג, ד); "ונתתי אתה לכם מורשה" (שמות ו, ח).

ה' לא רק גילה לנו את התורה: באותה תנועה עצמה הוא גילה לנו את מקום עיגונה. הארץ והתורה קשורות זו בזו בברית.

והרי לא נולדנו בכנען. הרחם שלנו הוא במצרים: שם נולד העם, ואסור לו לשוב אליה — מי שואף לשוב אל בטן אמו? ארץ ישראל היא מקום הצמיחה. לא כבשנו אותה, לא נולדנו בה: היא ניתנה בידי ה'.

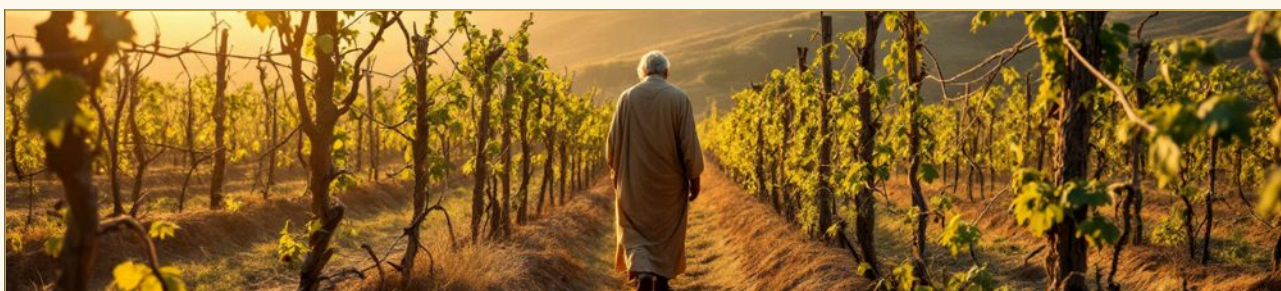
מה שמאחד אותנו עמה הוא ברית, כברית החתן והכלה. לכן, בכל חתונה, מזכירים את שמחת העקרה שתראה את בניה מקובצים לתוכה: זו ארץ ישראל.

מסקנת הרב

הארץ והתורה קשורות זו בזו בברית.

לקח לשולחן

ירדשה מקבלים, אבל עוד צריך לשכון בה. מה קיבלנו מהורינו — ערך, מקום, דרך חיים — שעדיין לא עשינו באמת לשלנו? כיצד להחיות אותו אצלנו?

הצגה

התורה מזהירה: "כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ..." הרב קורא את הפסוק הזה כאזהרה המופנית אל כל אהבה.

השאלה

מדוע הסכנה האורבת לאהבת העם לארצו היא ההודקנות — ומהי התרופה?

התשובה

"כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ..." (דברים ד, כה).

קשר האהבה המאחד את העם לארצו הוא בחירה אמיתית, ויש בו סכנה, כמו בכל אהבה שמניחים לה להודקן. הרעל של כל אהבה הוא ההודקנות והשגרה: משתקעים ביומיום, וכבר אין מסוגלים להחיות אותו, לתת לו בכל פעם ממד חדש.

אם הארץ מקיאה לבסוף את יושביה, משום שאינם שומרים עוד על יסודות ההתנהגות המוסריים שהיא דורשת, יש תרפיה: הגלות.

שם, למרות כל ניסיונות האמנציפציה, העם לא מצא את מקומו ולא מקום שיקבל אותו. הוא למד לגלות מחדש את זהותו, פנה אל מקורותיו ושאף לשוב. אבל השיבה הזאת, מוסיף הרב, צריכה להיעשות על בסיס של אחדות שנמצאה מחדש סביב כללי היסוד של התורה.

מסקנת הרב

הרעל של כל אהבה הוא ההודקנות והשגרה.

לקח לשולחן

זוגיות, משפחה, מנהג: כל אהבה יכולה להודקן. מה עשינו השנה כדי לתת ממד חדש למה שאנו אוהבים? יציע כל אחד רעיון לרענן הרגל של הבית.

הצגה

שני חטאים במדבר, פעמיים ארבעים יום: היעדרות משה בהר, ומסע המרגלים. הראשון נסלח מיד. השני עלה ארבעים שנה, וממנו מתחיל תשעה באב.

השאלה

מדוע דחיית התורה נסלחת מיד, בעוד שדחיית הארץ עולה ארבעים שנות נדודים?

התשובה

"ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם כלילה ההוא" (במדבר יד, א); תענית כט ע"א.

חטא העגל הוא דחיית התורה; חטא המרגלים, דחיית הארץ. הראשון נסלח, אבל בתנאי: "וביום פקדי ופקדתי" — ביום שתשובו לסורכם, אוכור את הבגידה הראשונה. הבגידה בארץ, לעומת זאת, לא נסלחה מיד: נדרשו ארבעים שנה לכפר עליה, ובתשעה באב מת, משנה לשנה, חלק מדור המדבר.

שכן טענת המרגלים הייתה מפתה: אם תהיה לנו ארץ, נזדקן ככל העמים ולא יישאר מאיתנו דבר — צרפת כבר אינה מזהה את עצמה בגאליים. נישאר אפוא בלי גבולות, במדבר העמים, ונחיה עמם.

כלב ויהושע עמדו כנגדם: "אם חפץ בנו ה' והביא אתנו אל הארץ הזאת". אם רצון ה' הוזה בתוכנו ומניע אותנו, נצליח.

מסקנת הרב

בכיתם בכייה של חינו; תבכו את הבכייה הזאת לדורות בכל פעם שתסרכו להזדהות במלואכם עם ארץ ישראל.

לקח לשולחן

המרגלים העדיפו אידיאל בלי כתובת על פני ארץ שבה מזדקנים. גם אצלנו: מה אנו דוחים למחר כדי שלא נצטרך לבסס אותו באמת – התחייבות, בית, החלטה? ומה כבר עלתה לנו הדחייה הזאת?

הצגה

דוד המדבר, אומר הרב, לא תפס את חשיבות הארץ כמקום הגשמת שאיפותיו הרוחניות של העם. אבל הוא מזהיר מיד: אין מדובר בלאומנות.

השאלה

אם הארץ אינה רק מולדת לאומית, מה היא?

התשובה

"ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה" (בראשית כח, יד).

אסור היה להסתפק בגבולות לאומיים: הלאומנות נשארת מעט נחשלת בעיני המחשבה היהודית. היה צריך שהגבולות הללו יוכלו להתרחב, ימה וקדמה, צפונה ונגבה, בשם רוחניותו של ישראל. זה החשוב מכול.

והמעבדה של הרוחניות הזאת היא ארץ ישראל, השמורה מפני השפעות זרות ומפני הפרעות, הנשמרת בטוהר המקורי.

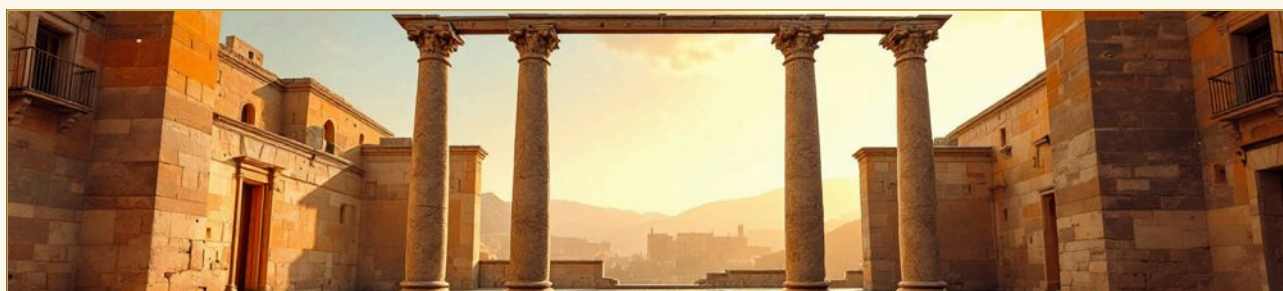
כלב ויהושע, שעמדו מול המרגלים, מייצגים שתי שושלות, אומר הרב: זו של דוד, וזו של משיח בן יוסף, משיחיות חברתית־תרבותית העתידה לפנות את מקומה למשיחיות של דוד.

מסקנת הרב

הלאומנות תישאר מעט נחשלת בעיני המחשבה היהודית.

לקח לשולחן

גם בית יכול להיות מעבדה: מקום מוגן שבו מנסים לחיות את מה שמאמינים בו. מה ביתנו מגן עליו, ומה הוא מקרין החוצה? כיצד להרחיב את גבולותיו בלי לאבד את מה שמחיה אותו?

הצגה

חטא המרגלים בא מיד אחרי הקמת המשכן. הרב מזכיר את ארבע אותיותיו — מלך, שופט, כהן, נביא — כדי לשאול שאלה אחרת: באיזה תנאי שורה השכינה בתוך העם?

השאלה

מה גורם למקדש לאבד את טעם קיומו?

התשובה

"אשרי אדם מפחד תמיד, ומקשה לבו יפול ברעה" (משלי כח, יד; גיטין נה ע"ב).

הנביא הוא השומר על שלוש הרשויות האחרות: הוא משגיח שלא תביא שום קנוניה פנימית לנפילתה של אחת מהן, ושיישאר איזון הרמוני בין המלך, השופט והכהן. האיזון הזה הוא שמשרה את השכינה בתוך העם. היא שבה עם שלמה, כשהשלום שורר בגבולות והעם הוא שלם אחד.

למקדש אין עוד טעם קיום כשכל אחד מן הזרמים הללו מתחיל לראות את עצמו כחיוני ביותר, כעיקרי ביותר, ורוצה לשלוט ברעהו או להדיח אותו.

כאן מביא רבי יוחנן את הפסוק ממשלי. אשרי האדם השומר תמיד על חשש: חשש הטעות, שולי הטעות, מעט ישר ומעט מרחב לאחר. המקשה לבו ייפול. ועל מה נאמר הפסוק הזה? על קמצא ובר קמצא.

לקח לשולחן

במשפחה, לכל אחד יש תפקיד: המארגן, המכריע, המלמד, המעורר השראה. האם קורה שאחד חושב את עצמו לחיוני יותר מן האחרים? יאמר כל אחד מהו מעריך בתפקידו של אחר.

הצגה

אדם עורך סעודה. משרתו טועה ומביא את שונאו של אדונו. האדון דורש שיצא. כל מיטב אנשי הארץ נמצאים שם, גם חכמי התורה – ואיש אינו אומר דבר.

השאלה

שני שמות שאולים, קמצא ובר קמצא. מה אומר השם הזה, ומדוע האשמה נופלת על האורחים השותקים יותר מאשר על בעל הבית?

התשובה

"אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים" (גיטין נה ע"ב). קמצא, מלשון קומץ.

קומץ הוא מלוא היד. קמצא הוא האדם המתכנס בתוך עצמו, שהופך לקומץ קטן ואינו רוצה להתערב עם איש. יש לו חוג חבריו, השראותיו האידיאולוגיות, מפלגתו; מי שאינו משם אינו יכול להיות משלו. ואם מניחים את המילים "אהבה" ו"שנאה" זו מעל זו וחוצים אותן באמצע, מוצאים משני הצדדים אותן אותיות: השנאה מקימה מחיצה שאין לעבור אותה בין תא לתא – אבל גם אהבה בלעדית מדי מקימה מחיצה כזאת.

המגורש, לעומת זאת, מבקש להישאר. הוא מציע לשלם על סעודתו, אחר כך על מחצית הסעודה, אחר כך על הסעודה כולה – ובלבד שלא ידירו איש, גם בדעות חלוקות, גם באמונות מנוגדות. משליכים אותו החוצה.

והנה, היו שם לא רק מיטב אנשי הארץ, אלא כל החכמים. היה עליהם להתערב, לומר משהו. אבל הם לא רצו להרגיז, הם היו אורחים: הם היו עדים להלבנת פנים ברבים, ולא ראו דבר.

מסקנת הרב

את גורמי החורבן אין לחפש בחוץ: יש לחפש אותם בתוכנו, בתוך שורותינו, בחוסר הסובלנות שאנו מטפחים זה כלפי זה.

לקח לשולחן

השאלה אינה רק מי הוציא את האחר החוצה, אלא מי ישב ליד השולחן ושתק. מתי, השנה, ראינו מישהו מושפל לפנינו ולא אמרנו דבר? ומה נאמר בפעם הבאה?

הצגה

מושפל, הולך בר קמצא להלשין על החכמים ברומי: הם מכינים מרד; שלחו להם קרבן ותראו אם יקריבו אותו. בדרך הוא מטיל בבהמה מום קטן בניב שפתיים — או בדוקין שבעין.

השאלה

מדוע דווקא המום הזה, ומה מגלה הדרך שבה הכריעו החכמים?

התשובה

"ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו, ושרפה את היכלנו, והגליתנו מארצנו" (גיטין נו ע"א).

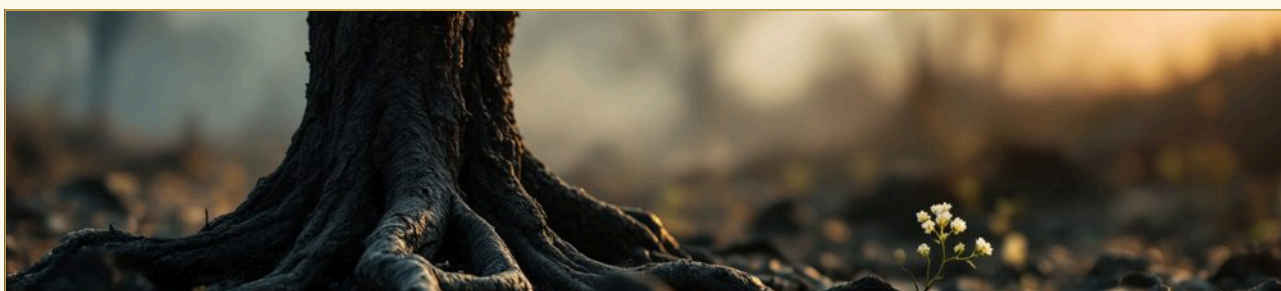
המהר"ל מפראג מסביר: העין היא החכמה, הדרך לראות את הדברים ולתפוס את היקום; השפה היא הביטוי, הדרך לנסח אותו. בקרבן של נכרי, מום כזה היה נסבל; בקרבן של יהודי, לא.

חכם אחד מסרב להקריב את הבהמה: יאמרו שבעלי מומין קריבין לגבי מזבח, וזה פתח לפריצות. אחר מציע להרוג את המלשין. משיבים לו: יאמרו מטיל מום בקדשים ייהרג. לא עשו לא את זה ולא את זה. הקיסר הסיק: אלה בדלנים המסרבים לכל פתיחות. והצבא נשלח.

החורבן, אומר הרב, מטיל אחריות על חוגים אחדים: המבקשים את חסדי השליטים, המזלזלים בשכבות החברה שאינן מדרגתם, ומי שמנצלים את כוחם בהתעקשות על דרכם בהכרעת ההלכה. חוסר ההכרעה הזה, הענווה המדומה הזאת, שרפו את ההיכל.

לקח לשולחן

קורה שאין מכריעים, מתוך זהירות, והזהירות הזאת עולה ביוקר. איזו החלטה משפחתית השארנו תלויה "כדי לא לפגוע באיש"? מה היה נדרש כדי לקבל אותה סוף סוף, באומץ ובלי זלזול?

הצגה

המדרש מספר שנירון, שנשלח נגד ירושלים, רצה לדעת את גורלו. הוא ירה חצים לכל הכיוונים: כולם נפלו לעבר ירושלים. אחר כך שאל תינוק: "פסוק לי פסוקך".

השאלה

מה בא הסיפור הזה ללמד באמצע סיפור החורבן?

התשובה

"ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל" (יחזקאל כה, יד; גיטין נו ע"א).

התינוק אומר לו: "ונתתי את נקמתי באדום". נירון מבין: ה' רוצה שמקדשו ייחרב, והוא יתבע את הדין ממי שיחריבו. לפי המדרש, הוא ברח ונתגייר — וממנו, אומרים חכמינו, יצא רבי מאיר, בעל המשנה, ש"הוא מאיר עיני חכמים בהלכה".

בין אם קושרים את רבי מאיר לנירון ובין אם לאו, דבר אחד ודאי לדעת הרב: מוצאו אינו יהודי לגמרי. והלימוד גדול: אפילו האויב העיקש ביותר של ישראל יכול לשאת בצאצאיו ענף שיאיר את גאונותו של ישראל.

מסקנת הרב

גם בצרה, גם בגלות, עוד יש דברים גדולים שאפשר להגשים.

לקח לשולחן

קורה שאנו משייכים משהו לעולם לטור היריבים. האם אנו מכירים סיפור — במשפחה או סביבנו — שבו יריב נעשה בעל ברית, או נתן משהו יפה? מה הוא מלמד אותנו?

הצגה

אספסיאנוס צר על ירושלים. שלושה עשרים גדולים העמידו את כל רכושם לשירות המגינים: די להחזיק מעמד עשרים ואחת שנה. עיר רוחנית כירושלים, אומר המהר"ל, אינה נופלת מהר.

השאלה

מדוע נפלה העיר בכל זאת, ומה הציל רבן יוחנן בן זכאי?

התשובה

"תן לי יבנה וחכמיה" (גיטין נו ע"ב).

הסיעות שהנהיגו את העיר לא הסכימו ביניהן: אלה רצו לתקוף את האויב חזיתית, אחרים לנסות דיאלוג, ושום שפה משותפת לא הייתה אפשרית. כדי לאלץ את העם הרעב לאחוז בנשק, שרפו את אוצרות המזון. בלי הפילוג הזה, אפשר שהעיר לא הייתה פותחת לעולם את שעריה.

רבן יוחנן בן זכאי יוצא מן העיר כשהוא מעמיד פני מת, ומשיג מאספסיאנוס את יבנה וחכמיה: שלפחות הרוחניות של העם לא תיפגע. ובכל זאת היו רבנים שגינו אותו: לא היה עליו להיכנע ללחץ האויב, אלא לחפש מבפנים כוחות לאחד את העם.

בסוף ימיו נגלה אליו חזקיהו המלך, שעמד בפני אשור, ומרגיע אותו: עשית כראוי, הנסיבות לא היו אותן נסיבות. בימי חזקיהו, לימוד התורה איחד את הארץ מצפון ועד דרום.

מסקנת הרב

מה שהכריע את גורל הגלות הוא קודם כול ולפני הכול שנאת החינם, שהגיעה עד הסוף בין הסיעות השונות.

לקח לשולחן

גם למשפחה יכול להיות במה להחזיק מעמד זמן רב — ולהרוס את עצמה בריביה. במחלוקותינו, האם כבר "שרפנו את האוצרות" כדי לכפות על האחר את דעתנו? כיצד לשמור על שפה משותפת כשאנינו מסכימים על הדרך?

הצגה

אחד השומעים שואל את הרב על "החטא הקדמון" ועל חורבן הבית. הרב עוצר אותו מיד: הימנעו מן הביטוי הזה.

השאלה

אם הגלות אינה עונש, מה היא?

התשובה

הרב: "הגלות היא תרפיה, לא עונש."

אין חטא קדמון, אומר הרב; הביטוי זר ליהדות. אין חטא המוטל על כתפינו בלי שנוכל להשתחרר ממנו. יש חטא האדם, זה שכל אדם חוטא: מרוב רצון לבטא את עצמו בשלמותו, חוטאים בהכרח. יש לצאת מן ההנחה שלעולם איננו מחזיקים בכל האמת.

למילה "עונש" יש משמעות רק אם יש לו מטרה חינוכית, אם הוא נושא תרופה. אחרת, היה צריך לדמיין אל הנוקם, המצמצם את עצמו לדרגתנו. לכל מעשה יש תוצאות: משלמים את החשבון, ואפשר לתקן אותן, להשיב אותן. במובן זה הגלות היא תרפיה.

מסקנת הרב

אב המעניש את בנו באופן שאין לו תקנה — אסור לו: הוא חדל להיות אב.

לקח לשולחן

כשמישהו טועה בבית, האם אנו מבקשים להעניש או לרפא? נחשוב על עונש אחרון: האם הייתה לו מטרה חינוכית, או רק הקלה על כעסנו? כיצד להפוך את תגובתנו לתרופה?